

БЫСҚА ТОЛЫ

80

80
LEADERSHIP
YEARS OF LEADERSHIP

6

Бағызбаева оқулары
Бағызбаевские чтения

«ЗАМАНАУИ ФИЛОЛОГИЯНЫҢ
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ»

«СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОЛОГИИ»

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

ФИЛОЛОГИЯ, ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОЛОГИИ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ

VI Бағызбаева оқулары

ЗАМАНАУИ ФИЛОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
80 жылдығына арналған халықаралық ғылыми конференция материалдары

Алматы, 25 сәуір 2014 жыл

VI Бағизбаевские чтения

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОЛОГИИ

Материалы международной научной конференции, посвященной 80-летию
Казахского национального университета имени аль-Фараби

Алматы, 25 апреля 2014 года

Алматы
«Қазақ университеті»
2014

Редакционная коллегия:

член-корреспондент НАН РК, д.ф.н., профессор *Б.У. Джолдасбекова*
кандидат филологических наук, доцент *Н.М. Томанова*
старший преподаватель *Ж.А. Баянбаева*
магистр гуманитарных наук, преподаватель *К.О. Таттимбетова*
магистр гуманитарных наук, преподаватель *А.О. Эзизова*

На обложке книги репродукция картины
художника И.Н. Панченко «Жар-птица»

Состояние и перспективы современной филологии. VI Баянбаевские чтения:
материалы международной научной конференции, посвященной 140-летию И.Н. Фараби. 25 апреля 2014 г. – Алматы: Казак университеті, 2014. – 266 с.

ISBN 978-601-04-0495-3

В сборник вошли материалы исследований ученых Казанского университета Турции посвященные актуальным вопросам литературы и языка в свете проблем модернизации процесса обучения в системе непрерывного образования.

ISBN 978-601-04-0495-3

© Казак университеті, 2014

СОДЕРЖАНИЕ

І. ПРОБЛЕМЫ ПОЭТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА И СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС

<i>Джолдасбекова Б.У., Байбосынов Д.</i> Мотив любви к родной земле в произведениях Ивана Шухова и Габита Мусрепова	3
<i>Абишева У.К.</i> Структура и тематика поэтического сборника Б. Канальянова «Над уровнем жизни»	5
<i>Абдигалиева А.Б.</i> Символика сновидений персонажей романа «Тяжелые сны» Ф.Сологуба	8
<i>Абишева С.Д.</i> «Реквием» М.Макадаева в контексте мировой культуры	11
<i>Аладьина А.А., Белоус Е.Н.</i> Осложненное предложение в творческом контексте Л. Петрушевской	16
<i>Афанасьева А.С.</i> Мирощущение в романе «Сны океанных»	20
<i>Бектурганова Г.З., Карибекова Ш.Б.</i> Г.Р.Державиннің «Фелица» одасындағы мазмұндық ерекшеліктері	23
<i>Баянбаева Ж.А.</i> Иран-Ғайып өлеңдерін орыс тіліне аудару мәселелері	26
<i>Валентинова О.И.</i> Необходимость «Чрезмерного» «Житие Стефана Пермского» Епифания Премудрого	29
<i>Джаламова Ж.Б.</i> Авторское время в поэме М.М.Пришвина «Фацелия»	35
<i>Қазыбек Г.Қ.</i> Шекспир драмаларының қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері	38
<i>Какильбаева Э.Т.</i> Проблема положительного героя в романах «Второго ряда» 70-90-ых годов XIX века	40
<i>Какишева Н.Т.</i> Жанровая специфика произведений Мориса Симашко на историческую тему	44
<i>Коваленко А.Г.</i> О «новом историзме»: постмодернистская проза.	47
<i>Лю Инь, М.В. Михайлова</i> Стилизация и травестирирование мифа о золушке (рассказ «Сандрильона» Е.А.Нагородской)	51
<i>Ломова Е.А.</i> Взаимосвязь русской, английской и американской литератур в 20-30-е годы XX века	56
<i>Мухамдиев Х.С., Таттимбетова К.О.</i> Стиль эпохи и образ автора в аспекте интертекстуальной интерпретации	59
<i>Мейрамғалиева Р.М.</i> Мотив памяти в романе Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»	62
<i>Сарсекеева Н.К.</i> Традиции и новаторство казахстанского романа на рубеже XX-XXI веков	66
<i>Свидова Н.В.</i> Поэтика мистического в повести Тургенева «призраки»	69
<i>Таттимбетова К.О.</i> Текстология ғылымының зерттеу міндеттері мен өзіндік айырмашылықтары (Төлеу Көбдіков шығармашылығы бойынша)	73
<i>Утепова Р.И.</i> Исследования о жизни и творчестве Олжаса Сулейменова: конфликт интерпретаций	75
<i>Уюкбаева М.И.</i> Социально-политические проблемы казахстанской литературы	77

Баянбаева Ж.А.
*ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, орыс
филологиясы, орыс және әлем
әдебиеті кафедрасының аға
оқытушысы*
Алматы қ.

Иран-Ғайып өлеңдерін орыс тіліне аудару мәселелері

Көркем аударманың тәржіме жұмысында күрделі сала екендігі өз алдына айқын. Ал соның ішінде поэзиялық аударма ерекше мәнге ие. Бір тілдегі поэзиялық туындыны екінші бір тілге аудару барысында өлең сөздің ұлттық өрнегі мен ішкі ой әуенін дәл жеткізу үшін ең алдымен асқан сезімталдық қажет. Мұның сыртында екі тілді де жетік білу, ұлттық ойлау өрісінің қыр-сырына қанық болу, шығарманың түйінді сырын анық басып, дәл жеткізу сынды талап-тілектер де ескерілу тиіс.

Иран-Ғайып – замандас ақындарымыздың арасында өлеңдері өзге тілдерге, соның ішінде орыс тіліне жиі аударылып, кеңінен таралған ақындарымыздың бірі. Жалпы ақынның әр жылдары жарып көрген «Жүрек жырлайды» (1974), «Жеті қазына» (1977), «Түннің көзі» (1979), «Сұлулықпен сырласу» (1980), «Өмір-Өлең» (1982), «Сұлулық сарасы» (1985), «Дүниежарық» (1987), «Батқан Кеменің Бейбақтары» (1990), «Мұнар, Мұнар, Мұнарым...» (1992), «Иран бағы» (1995), «Сө патшалығы» (1996), «Жыр әлемі» (1996), «Қорқыттың Көрі» (2001) атты жыр кітаптары кеңіне таныс. Елуге жуық жыр кітаптары жарық көрген Иран-Ғайып – республикалық, халықаралы деңгейдегі көптеген жыр мүшәйраларының жеңімпазы, поэзия фестивальдарының бірнеше дүркі лауреаты, Қазақстан Жазушылар Одағы сыйлығының, Тәуелсіз «Тарлан» сыйлығының иегері, Қ Мемлекеттік сыйлығының лауреаты.

Иран-Ғайып «Глаза ночи» (1983), «Царь слова» (1984), «Наследник» (1988) сынды жыр жинақтары арқылы орыс тілді оқырмандарға да кеңінен танымал десек, артық айтпаспыз. Ақын өлеңдерін орыс тіліне тәржімелеушілер қатарынан Владимир Савельев, Егор Самченко, Ник Габриэлян, Марат Акчурин, Орынбай Жанайдаров, Екатерина Мосина сынды есімдерді кездестіреміз. Ақынның 2006 жылы жарық көрген он үш томдық жыр жинағын парақтай отырып, кей жағдайда б өлеңді әртүрлі аудармашылардың түрліше тәржімелеген жағдайларын да кездестіріп, таңырқаймыз. Мұның өзі қоғам өмірінің түрлі қия-қалтарыстарына, терең тұңғиықтарына бойлап, тыңнан с қозғап, соны пәлсапалық ой түйге бейім ақын өлеңдерінің аудармаға сұранып тұратындығын айғақтамай ма? Бірақ бұл – жеке әңгіме («Дуэль» өлеңінің аудармасы төңірегінде).

Әдеби тәржімеде, әсіресе поэзиялық тәржімеде аударманың көркемдік тұрғыдан биік деңгей орындалуы түрлі факторларды есепке алуды қажет етеді. Түпнұсқадағы ұлттық бояуды сақтап отырып, тілі жатық әрі көркем аударма жасау дегеннің өзі кереметтіктен туындаған қатаң талап екені белгілі. Дегенмен ескеру қажет. Кей жағдайда аудармашылардың сөзбе-сөз тәржімеге б ұратын кездері де болады. Толыққанды көркем аударма жасауда мұндай тәсілдің тиімді бола бермеуі анық. Себебі поэзиялық аудармада ең негізгі назарда ұстайтын мәселе – лирикалық қаһарманға т ой-сезім ауанының түпнұсқадан ауытқымай, мейлінше жуық бедер табуы.

Лирикалық туындыны аударудағы бір қиыншылық ондағы көңіл ахуалының толқымалылығын тілге тиек етілген ой-сезімнің абстрактылығына байланысты болып келеді. Мұндайда, әрбір аудармашы белгілі бір мөлшерде интуитивтік болжамға жүгініп, өлең сырына өзіндік тұрғыдан б беруі мүмкін. Иран-Ғайыптың «Түн. Тұтқыныңмын» атты өлеңінде жанарына мұң тұнған жас әйел басындағы психологиялық ахуал лирикалық қаһарман тарапынан зерделенеді. Жалпы өлеңдегі негізгі эмоционалдық-экспрессивтік фон да, ой түйіні де алғашқы шумақта жатыр:

Қалқам,
Құрбандығы – сен түннің...
Бәлки түннің өзісің!
Бәлки, түннің көзісің!!
«Дауасы бар дертіннің!» –
Менің тезісім!!! [1, 101]

Тұтастай өлеңдегі ситуацияны шамалап көрейік. Қара жамылған жас жесір, оның дертіне дауа деп шарқ ұрған лирикалық қаһарманның шарасыздығы, еңсені басқан түн қараңғылығы... Енді Габриэлян тәржімесіне көңіл аударайық:

Кто ты, любимая?
Словно две ярких звезды среди ночи –
Так над судьбою моею взошли твои очи.
Ты – глаза этой ночи,
Мягкая нежная тьма...
А может, ты – ночь сама? [«Ночь. Я пленник твой», 2, 175]

Түпнұсқа жырға арқау болған сезім сыры мейлінше жасырын. Сезімді білдіруде ұлттық танымдағы дәстүр орағытып әкеліп мегзейтін эстетикалық тұрғыда әсерлі дәстүр сақталған. «Қалқам» қаратпа стилін аударма нұсқада «Любимая» болып келуінің өзі лирикалық қаһарман мен кейіпкер арақатыстығының (дистанция) азайғанын аңғартады. Мұңлы сұлуды түнге я түннің көзіне балаған метафоралық қолданыс сақталғанымен, екі нұсқадағы семантикалық сипаты әрқилы. Түпнұсқадағы түнде, түн құшағындағы кейіпкер де құпия сырға толы. «Бәлки, түннің көзісің!» метафоралық қолданысының аудармасы («Словно две ярких звезды среди ночи – Так над судьбою моею взошли твои очи. Ты – глаза этой ночи») қаралы сұлудың лирикалық қаһарман үшін тағдырлық мәнге ие екендігін айшықтап өтеді.

Өлеңнің идеялық тұжырымы да нұсқаларда әртүрлі. Басына төнген қасіреттен қабырғасы қаттырақ жас әйел мына өмірден баз кешеді. Лирикалық қаһарман: «...Түннен тұтқа таба алмай, / Түннің ашып-жаба алмай, / Тұтқының боп мен тұрмын» деп, өмір заңының алдында шарасыз кейіпкерлік сипатымен, оның «Дауасы бар дертіңнің!» сынды үмітті сөздері мол сеніммен арқау етіп, қуатты түрде қалдырады. Ал аудармада бұл тұжырым пессимистік сарынға біржолата бой алдырғандай:

Не гляди на меня с тоской –
Не исцелить мне тоску твою,
Ведь сам болен, болен тобой,
Видишь – пленник твой – на пороге твоём стою... [2, 175]

Дрон-Ғайыптың «Сауал» атты өлеңін де Н.Габриэлян аударған екен. Тәржімеде негізгі поэтикалық стильде арқау болған детальдар толығымен сақталған. Ішінара кейбір ой-пікірлердің орны, кезегі сақталғанын былай қойғанда, «Вопрос» атаулы орыс тіліндегі нұсқасы тұтастай сөзбе-сөз (словный) аудармаға толық мысал бола алады. Салыстырайық:

Түпнұсқада:

Көкжалдығы,
Сұстылығы түсінің,
Көзі,
Қасы,
Мұрыны –
Өз пішінің –
Жауға аттанған ертектігі үш батыр –
Әке,
Сенің басы піспес үш ұлын! [1, 203]

Тәржімеде:

Волосы жестче, чем волчья щетина.
Смуглые лица – смуглее, чем глина...
Обликом схожи с тобою все трое –
Три исполина, три твоих сына [2, 134].

Дрон-Ғайып қаламына тән өлең өрнегі, пішіндік сипат түпнұсқада бірден көзге түсері даусыз. Жеке деталь дербес тармаққа айналдыру арқылы оған екпін түсіру, сөйтіп ұғымға салмақ салу – ақын поэзиясының стильдік ерекшеліктерінің бірі. Көз, қас, мұрын сынды портреттік детальдарға (назар аударыңыз: өлеңде ол топтық портрет детальдары!) айрықша мән беру бар. Бұл портреттік детальдарды аудармада біз өлеңнің соңғы шумағынан кездестіреміз: «Три сына – все обликом схожи, схожи бровями и смуглою кожей...». Түпнұсқадағы «көкжалдық» пен «сұстылық», шынтуайтына

келгенде, бір-бірінен ажырағысыз сабақтас сипаттар. Аударма барысында олардың ара-жігі ажырап, нәтижесінде мүлде өзге портреттік кескіндемені ұсынады. Сұстылықты бедерлеу мақсатында сәтсіз қолданыс тапқан ұлғайту амалы («Смуглые лица – смуглее, чем глина...») өлеңнің көркемдік сипатына көлеңкесін түсіріп тұрғанын жасыра алмаймыз.

Ал тұтастай алғанда, «Сауал» өлеңі авторлық ойды дәлме-дәл жеткізуге ұмтылыспен тәржіменген.

Поэзиялық аудармада өлең өрнегіне қатысты сәйкестік іздеу орынсыз. Себебі әр ұлттық поэзияның өз ішінде қалыптасқан формалары, көркемдік ырғағы әр басқа болып келеді. Түпнұсқадағы ой епкінін, сөз екпінін дәлме-дәл жеткізудің қиынға соғатындығы осыған байланысты. Сайып келгенде, поэзиялық мәтінді аударуда, өлеңнің ішкі көркемдік әлемінің жасандылықтан ада, табиғи сипат алуына ерекше мән берген абзал. Иран-Ғайыптың «Менің әкем» өлеңін орыс тіліне Марат Акчури аударыпты. Көлемі жағынан екі нұсқа сайма-сай келеді: 31 шумақ, 124 жолдан тұратын өлең орыс тіліндегі аударма нұсқасында да дәл осындай көлемін сақтаған. Қазақтың қара өлең ұйқасымен жазылған бұл көлемді туындысында ақын өз әкесінің тұлғасын сомдап, келбет-кескінін зерделейді. Тәржімеші М.Акчури хал-қадірінше түпнұсқадағы ой өзегін ұстанып, әке портретін бейнелеуге күш салған. Салыстыра кетейік:

Бұлшық еті бетінің бөлек-бөлек,
Астыңғы ерні түсіңкі көп өкпелеп.
Орақ-тілді, жез таңдай, от-ауызға –
Қоңқак мұрны қонып тұр көмекке кеп [1, 95].

Түпнұсқада әке портреті сомдаудағы юморлық элементтерді («Астыңғы ерні түсіңкі көп өкпелеп». «Қоңқак мұрны қонып тұр көмекке кеп»), бір жағынан, ұйқас жасау мақсатында қолданылған. екіншіден, шынайы еске түсіру сәтіндегі тілге тиесі болған оралымдар ретінде қабылдаған абзал. Ал осы бір шумақ орыс тілінде былайша болып келеді:

Всегда прищурен ястребиный взор,
Тяжелый нос над ртом навис, остер,
К вискам взлетают брови молодые,
А рот горяч, как тлеющий костер [2, 339].

Нақтылығымен, дәлдігімен айрықша келген портреттік сипат-белгілер комескіленген. Олардың орнын өзгеше көркемдеуіш құралдар басқаны анық. Тек кескіндеменің тұтас сұлбасын елестетерліктей жалпылық сипат аңғарылады.

«Алақан мен өкшесі мүйізденген», жаны сірі, еңбекқор әке туралы жырдың соңғы түйіні былайша тиянақ табады:

Шыдас бермес шарболат, шойының да,
Шыңдалған отты жылдар қойынында!
Кейде өзімді тергеймін:
Жүрмін бе деп,
Әлі күнге әкемнің мойынында?! [1, 99].

Ұзын-ырғасы 124 жолға желі болып тартылған әке туралы толғаныстағы ой-сезім ағыны осылай толас тапқан. Идеялық ой арнасы да, эстетикалық сезім әсері де жарасымды бірлікпен көркем пішін тапқан. Енді осы шумақтың аудармасына кезек берейік:

Да, за тобой – великие дела.
Здесь сталь бы сразу трещину дала,
Но ты, отец, прочнее всякой стали,
И жизнь твоя счастливою была! [2, 342].

Сана сүзгісіне түсіп барып, ақыл-ой «домнасынан» шыққан өлең өрнегі осындай. Баланың әке туралы толғанысын іштей өз басынан өткізу сынды эмоционалдық-психологиялық ахуалды бастан кешіретін тәржімеші соңғы нүктені жоғарыдағыдай қоюды ұйғарған. Идеялық тұрғыда мәнді «шарболат» «шойын» сөздерін аудармашы одан ары жетілдіре түскен десек, жаңсақ айтпаспыз. Тек бір

тілге қонымсыз жайт – лирикалық қаһарманның субъективті тұрғыда тілге тиек етілген салмақтылығы аудармашы наразына ілікпеген. Перзенттік парыз, әкеге деген қамқорлық сынды азаматтық қасаттылықтан туындайтын ой әуенін ескергенде, шумақтың айтар ойы толығымен түсер ме еді?..

Біз бұл шағын мақалада 3-4 туындының тәржімесі жөнінде ғана ой қозғай алдық. Осы зерделеудің поэзиялық аударма мәселесін түрлі аспектіде қарастыру қажеттігін айқындай түседі. Өлең сөздің негізі, интонация, ырғақ, ой өзегінің ауытқымай дәл берілуі сынды ірілі-ұсақты мәселелерді Иран-Ғайып поэзиясы мысалында әлі де зерттей түсуге негіз мол. Бір ғана «Дуэль» өлеңінің көпнұсқалы аудармасының өзі көркем аударманың, соның ішінде поэзиялық аударманың бүгінгі жай-күйі жөнінде біршама ақпар берері созсіз.

Әдебиеттер

1. Иран-Ғайып. Он үш томдық таңдамасы. Т.1. – Алматы, 2006.
2. Иран-Ғайып. Он үш томдық таңдамасы. Т.11. – Алматы, 2006.
3. Жайлибаева М.Н. Көркем әдебиет саласындағы аударма мәселесі // Вестник КАСУ. №2. 2006.
4. Асанұлы Қ. Е. Букетов және көркем аударма мәселелері // Ақиқат. №2, 2006. – 93-95 бб.

Валентинова О.И.

РУДН, Москва

Необходимость «Чрезмерного» «Житие Стефана Пермского» *Епифания Премудрого*

Напряжение древнерусской духовной жизни XIV века даст русской земле подвижников, чьи имена будут увековечены в особом жанре духовной литературы – житиях, которые в краткой форме становились частью богослужения и читались в церкви после литургии в те дни, когда церковь отмечала празднование памяти святых. С XIV же века в жизнеописаниях святых становится манера изложения, которую принято называть метафорически «плетением словес» – как это сделал ее самый талантливый мастер, инок Троице-Сергиева монастыря, ученик неподобного Сергия – Епифаний, прозванный современниками Премудрым.

Эта манера, которая распространится потом и на другие жанры духовной литературы, будет держаться в древнерусской письменной культуре и в XV веке и позже. Усредненное восприятие – житийское, и профессиональное (филологическое) – будет непрерывно воспроизводить впечатление «плетения словес» как впечатление от чего-то «чрезмерного», «изошренного», чего-то такого, в чем много лишнего, избыточного, ненужного, отягощающего, искусственно внесенного. В этом смысле выразится одна из самых нежелательных при обращении к искусству (в том числе религиозному) направленностей: разобщение внутреннего и внешнего, ведущее к утрате понимания многозначности мысли и формы. Причину же возникновения новой манеры изложения, смысловое оправдание «плетения словес» большею частью будут искать не в тексте и его духовном единственном значении, а в глобальном культурно-историческом контексте целой эпохи – эпохи становления и усиления Московского государства:

В переселении в Московское государство спасающихся от османов выдающихся болгарских и греческих богословов – будущего митрополита московского Киприана (Цамблака), Григория Цамблака, Пахомия Лагофета и том влияния, которое они оказали на русскую культуру конца XIV века, когда Русь начинала освобождаться от монгольского ига.

В нарастании во второй половине XIV века влияния Афона на русскую духовную жизнь, особенно окрепшего с завоеванием османами Болгарии и Сербии.

В усилении в православном мире уже XV века духовного авторитета Москвы, отказавшейся принимать Флорентийскую унию (1439) – договор о соединении восточной и западной церквей, заключенный Византией с Римом перед угрозой захвата Константинополя османами. Флорентийская уния, по которой восточная церковь, сохраняя лишь внешние обряды, признавала верховную власть папы и принимала католические догматы, не спасла Византию: Рим не помог, и в 1453 году Константинополь пал, а последний византийский император Константин XI был убит в бою. После этих трагических для Византии событий в Московском государстве зарождается мысль о переходе от византийских императоров к московскому князю, а прав Вселенской церкви – к Русской православной, которая отождествила себя с церковью Вселенской.

В продолжавшемся весь XV век и век последующий закреплении понимания Москвы как нового духовного центра христианской цивилизации, нового Рима, а русского народа – как народа